

POLITINIŲ REPRESIJŲ METU PATIRTO SUNKAUS ILGALAIKIO TRAUMAVIMO PSICHOLOGINIŲ PADARINIŲ KOMPLEKSIŠKUMAS

Evaldas Kazlauskas

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Mob. tel. (8 680) 1 62 60
El. paštas: evaldas.kazlauskas@fsf.vu.lt

Danutė Gailienė

Profesorė, habilituota socialinių mokslų daktarė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Tel. 267 52 54
El. paštas: danute.gailiene@fsf.vu.lt

Straipsnyje analizuojami ilgalaikio traumavimo, kurį patyrė išgyvenusieji politines represijas, psichologiniai efektai. 50 buvusių politinių kalinių, kurie buvo ištremti į Sibiro lagerius, lyginami su panašaus amžiaus kontroline grupe. Nors po traumavimo jau praėjo daugiau kaip 40 metų, nustatyti potrauminio streso sutrikimui būdingi požymiai, kurie parodė, kad ypač sunkaus ir ilgalaikio traumavimo klinikiniai psichologiniai padariniai išlieka ilgai.

Psichologiniai traumos padariniai pirmiausia priklauso nuo traumuojančių įvykių sunkumo (Horowitz, 1997; Jaycox, Foa, 1998). Pastarojo meto traumų psichologijos tyrinėjimai taip pat rodo, kad ilgalaikis traumavimas turi daug didesnę poveikį nei trumpalaikis (Yahuda, McFarlane, 1995; Ehlers ir kt., 2000; Maercker, 1999). Dažniausiai ilgalaikį traumavimą žmonės patiria dalyvaudami karo veiksmuose ir būdami nelaisvėje, pavyzdžiui, koncentracijos ar karo belaisvių stovyklose. Ilgai trunkantį sunkų psichologinį traumavimą, kankinimus, psichologinį ir fizinį smurtą žmonės patiria ir politinių represijų metu.

Politinių represijų psichologinių ir psichopatologinių padarinių tyrimų nėra daug. Yra tirti nukentėję tibetiečiai (Crescenzi ir kt, 2002), turkai (Basoglu ir kt., 1994). Pokomunistinėse

valstybėse pavieniai psichologiniai politinių represijų padarinių tyrimai atliekami Vokietijoje (Maercker, Shuetzwohl, 1997), Latvijoje (Vidnere, Nucho, 2000). Lietuvoje politinės represijos tyrinėjamos daugiausia istoriniu aspektu (Anušauskas, 1996). Šis tyrimas Lietuvoje yra pirmas mėginimas įvertinti politinių represijų psichologinius padarinius.

Lietuvoje 1940–1958 m. nuo sovietinės valdžios politinių represijų nukentėjo 456 tūkst. žmonių. Dabar Lietuvoje iš 150 tūkst. 1940–1958 m. įkalintų ir išvežtų į Sibiro lagerius politinių kalinių gyvena mažiau nei 4,5 tūkst. Lietuvos istorijos dokumentai rodo, kad buvę politiniai kaliniai patyrė labai ilgalaikį sunkų traumavimą (Anušauskas, 1996). Lietuviai, kaip ir kitų tautybių žmonės, patyrę sovietų represijas, palyginti su kitomis ilgalaikio traumavimo ti-

riamųjų grupėmis išsiskiria tuo, kad po politinių represijų ilgą laiką nebuvo pripažinti nukentėjusiais. Lietuviai negalėjo pasakoti apie tai, kad yra nukentėję, nesulaukdavo psichologinės pagalbos.

Pirmieji ilgalaikio traumavimo padarinių tyrimai pradėti šeštajame ir septintajame XX a. dešimtmetyje. Pirmiausia buvo studijuojami holokausto padariniai. Labai intensyviai ir nuosekliai tyrinėta, kokius ilgalaikius padarinius paliko išgyvenimai nacių koncentracijos stovyklose (Eitinger, 1972). Pirmuose Norvegijoje atliktuose tyrimuose pastebėti požymiai pavadinti „koncentracijos stovyklų sindromu“, į kurį jų įtraukta 11: *dėmesio koncentracijos sutrikimai, nuovargis, nerimas, irzlumas, pykčio proveržiai, mieguistumas, miego sutrikimai, naktiniai košmarai, su holokaustu susijusių užuominų vengimas, depresija, tarpasmeninio bendravimo sunkumai* (Eitinger, 1972). Panašiu metu JAV nuo holokausto nukentėjusius asmenis tyręs Niederland aptiktus požymius pavadino „išgyvenusiojo sindromu“ ir išskyrė tokius pagrindinius: *nemigą, naktinius košmarus ir psichosomatinius skundus* (pgl. Herman, 1992).

1980 m. į DSM-III įtraukus potrauminio streso sutrikimo (PTSS) diagnozę, ilgalaikio traumavimo psichologiniuose tyrimuose vyrauja PTSS požymių aprašymai ir diagnozavimas (Ehlers ir kt., 2000; Jaycox, Foa, 1998; Jones, Barlow, 1990). DSM-IV (1994) yra išskiriami šie potrauminio streso sutrikimo kriterijai: *A – asmuo patyrė arba buvo liudininkas įvykio, kuris kėlė pavojų žmogaus gyvybei ar sveikatai, ir tuo metu išgyveno baimės, beviltiškumo jausmus; B – pasikartojantis traumuojančio įvykio išgyvenimas įkyrių minčių, košmarų ir kitokiais pavidalais; C – dirgiklių, susijusių su trauminiu įvykiu, vengimas; D – padidėjęs dirglumas, pasireiškiantis nerimu, pykčio priepuoliais, miego sutrikimais, fiziologinėmis reakcijomis*. Labai panašiai potrauminio streso sutrikimas yra apibrėžiamas ir Lietuvoje

plačiai naudojamoje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK-10, 1997).

Teoriškai potrauminio streso sutrikimą bene geriausiai paaiškina Horowitzo (1997) streso reakcijos modelis (Jones, Barlow, 1990). Remiantis šiuo modeliu, PTSS yra normalios ūmios reakcijos į trauminį pergyvenimą tęsinys sutrikus normaliam traumos perdirbimo procesui (Horowitz, 1997). Tačiau vis dažniau keliami mintis, kad Horowitzo modelis, kuriuo pagrįsta potrauminio streso sutrikimo diagnozė, netinka ilgalaikio traumavimo aukoms (Yahuda, MacFarlane, 1995; van der Kolk ir kt., 1996). Potrauminio streso sutrikimas, kaip apibrėžtas DSM-IV, neatspindi įvairiapusių pakitimų, kurių atsiranda po ilgalaikio, chroniško traumavimo (Schutzwohl, Maercker, 1999; van der Kolk ir kt., 1996, Herman, 1992) – visų pirma asmenybės pakitimų, kurie apima tarpasmeninius sunkumus, nesugebėjimą palaikyti artimus kontaktus, tapatumo pasikeitimus, nuotaikų sutrikimus, disociaciją, somatizaciją (van der Kolk ir kt., 1996, Herman, 1992; Ford, 1999).

Pastarajame dešimtmetyje vis daugiau imta kalbėti apie specifinius konstrukus, kurie padėtų geriau suprasti ir paaiškinti ilgalaikio traumavimo padarinių ypatumus. Kuriami nauji modeliai, kurie leistų tiksliau aprašyti ilgalaikės traumos padarinius. Pavyzdžiui, Herman (1992) pasiūlė „kompleksinio potrauminio streso sutrikimo“ diagnozę, kur reakcija į traumą suprantama kaip įvairių būsenų kontinuumas, nuo klasikinio ar paprasto potrauminio streso sutrikimo iki kompleksinio, sudėtingo sindromo, kuris yra ilgalaikio traumavimo padarinys.

Kompleksinis PTSS padėtų apibūdinti ilgalaikės traumas patyrusių aukų psichologinius padarinius. Jos būdingos asmenims, išgyvenusiems nelaisvę koncentracijos ar karo belaisvių stovyklose, patyrusiems seksualinį išnaudojimą vaikystėje, ilgalaikę fizinę prievartą šeimoje (Herman, 1992). Kompleksiniam PTSS būdingi: *nuotaikos sutriki-*

mai, sąmonės pakitimai, pasikeitęs savęs suvokimas, pasikeitę santykiai su kitais, pakitęs prasmės jausmas ir vertybių sistema. Pastarojo meto traumų psichologijos tyrimuose šis pasiūlymas sulaukė atgarsio, ir atliekami tyrimai, kuriuose bandoma plačiau pasižiūrėti į traumos padarinius. Daug dėmesio skiriama somatizacijai ir disociacijai, nes tai dažnai pasireiškia išgyvenus traumuojančius įvykius (van der Kolk ir kt., 1996; Ford, 1999).

Taigi tyrėjai diskutuoja, ar potrauminio streso sutrikimo modelis tinka ilgalaikio traumavimo aukoms. Pagrindinė svarstoma problema – ar iš tiesų ilgalaikio traumavimo atvejais vyksta tie patys procesai kaip ir trumpalaikio traumavimo, kai trauma yra vienas įvykis. Dauguma šiuolaikinių autorių linkę manyti, kad ilgalaikio traumavimo padariniai daug sudėtingesni. Ilgalaikis traumavimas, be klasikinio potrauminio sutrikimo požymių, apima labai įvairius ilgalaikius padarinius – nuo poveikio fizinei sveikatai iki gilių asmenybės pokyčių. Manoma, kad ilgalaikio traumavimo padariniai dažnai yra asmenybės tapatumo pasikeitimas, pakitę santykiai su kitais, vertybių sistemos ir požiūrio į pasaulį pasikeitimas (Herman, 1992; Janoff-Bulman, 1992; Yahuda, MacFarlane, 1995).

Šio tyrimo tikslai – įvertinti politines represijas patyrusių asmenų ilgalaikio traumavimo ypatumus. Išsiaiškinti, ar prieš kelis dešimtmečius ilgalaikį ir stiprų traumavimą patyrusiems asmenims šiuo metu būdingi traumavimo psichologiniai padariniai, o jei taip – tai kokie.

Metodika*

Tyrimo dalyviai. *Politinių kalinių grupė.* Politinių kalinių grupę sudarė 50 asmenų (22 vyrai ir 28 moterys), gyvenančių Vilniuje ir Kaune. Visi

* Tyrimas yra Vilniaus universiteto ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro programos „Sovietų ir nacių okupacijų represijų psichologinės pasekmės“ dalis.

šios grupės tiriamieji turi oficialų politinio kalinio statusą, apibrėžtą „Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 okupacijų teisinio statuso įstatymo“ 4 straipsnyje, kuriame politiniais kaliniais pripažįstami nuteisti pagal Lietuvos SSR arba Rusijos SFSR baudžiamųjų kodeksų įstatymus, varžančius žmogaus teises bei laisves, arba nuteisti kaip kontrrevoliuciniai bei socialiai pavojingi asmenys (Valstybės žinios, 1997). Tiriamųjų amžiaus vidurkis – 73,9 m. (nuo 66 iki 87 m.). Buvo suimti vidutiniškai 19,9 m. (nuo 15 iki 33 m) amžiaus. Įkalinimo trukmė vidutiniškai – 6,9 m. (nuo 1 iki 17 m.). Visi tiriamieji buvo deportuoti ir išvežti į lagerius, esančius Sibire. Iš lagerių buvo paleisti vidutiniškai prieš 47,1 m. (nuo 39 iki 55 m.). Laikas, praėjęs po sugrįžimo į Lietuvą, vidutiniškai 43,1 m. (nuo 3 iki 55 m.). Ne visi tiriamieji pasibaigus įkalinimo laikui iš karto grįžo į Lietuvą. Kai kuriems nebuvo leista tai daryti, todėl jie pasiliko Rusijoje arba nuvyko į gretimas šalis (Latviją, Kaliningrado sritį). Tokių asmenų buvo 21. Jų vidutinė tremties trukmė – 10,3 m. (nuo 1 iki 49 m.).

Kontrolinė grupė. Kontrolinę grupę sudarė 50 asmenų (16 vyrų ir 34 moterys), gyvenančių Vilniuje ir Kaune, nuolatinių Lietuvos gyventojų, kurie buvo parinkti, kad atitiktų politinių kalinių grupės sudėtį pagal lytį ir amžių. Tiriamieji yra panašaus amžiaus, išgyvenę karą, pokario sunkumus, tačiau neturi nukentėjusio nuo politinių represijų asmens statuso – nėra tremtiniai ar politiniai kaliniai. Kontrolinės grupės amžiaus vidurkis – 74,6 m. (nuo 63 iki 90 m.).

Abi tiriamųjų grupės panašios pagal lytį, išsilavinimą, profesinę karjerą, šeimyninę padėtį (nėra statistiškai reikšmingų skirtumų, $\alpha = 0,05$).

Įvertinimo būdai. *Patirti trauminiai įvykiai.* Trauminiais įvykiams, patirtiems per visą gyvenimą, įvertinti, naudotas Harvardo traumos klausimynas (HTK) (Mollica, Caspi-Yavin, Bollini, Truong, Tor, Lavelle, 1992). Tyrime naudo-

ti šio klausimyno pirmojoje dalyje pateikiamų trauminių įvykių ir patyrimų teiginiai. Tiriama-
sis turėjo nurodyti, ar yra patyręs nurodytus įvy-
kius. Šią metodiką į lietuvių kalbą išvertė V. Do-
manskaitė-Gota (2000).

Traumos požymiai. Traumos požymiams
įvertinti naudotas modifikuotas Traumos simp-
tomų klausimynas (TSK-35), tai yra A. Elklit
1997-aisiais papildyta J. Briere ir M. Runtz
(1987) Traumos simptomų klausimyno
(TSK-33) skalė. Atsižvelgiant į tiriamųjų paty-
rimą ir pagyvenusį amžių, metodikoje buvo pa-
daryta nedidelių pakeitimų (Kazlauskas, 2001).
Skalėje yra 35 teiginiai, kurių kombinacijos su-
daro septynias požymių subskales: nerimo, mie-
go sutrikimų, disociacijos, tarpasmeninio jaut-
rumo, agresijos, somatizacijos, holokausto aukų
sindromo. Kiekvieną teiginį tiriamieji įvertino
pagal trijų įvertinimų skalę: „niekada“ (1 balas),
„kartais“ (2 balai), „dažnai“ (3 balai), pasaky-
dami, kiek per pastaruosius du mėnesius jiems
buvo būdingas kiekvienas metodikoje paminė-
tas požymis. Požymiai įvertinami sudėjus sub-
skales sudarančių teiginių įvertinimus.

Potrauminio streso sutrikimo požymiai. Po-
trauminio streso sutrikimo požymių stiprumui
vertinti pasirinkta pataisyta (Weiss ir Marmar,
1996) Įvykio poveikio skalė. Ši skalė yra origi-
nalia (Horowitz ir kt., 1979) metodikos, susi-
dedančios iš pasikartojančių traumuojančio įvy-
kio išgyvenimų ir vengimo subskalės, modifika-
cija. Minėti autoriai šią metodiką papildė – pri-
dėjo trečią subskalę, matuojančią padidėjusį dir-
glumą. Šią metodiką sudaro 22 teiginiai, kurie
turi 5 vertinimus: „niekada“ (0 balų), „šiek tiek“
(1 balas), „vidutiniškai“ (2 balai), „gana daug“
(3 balai), „labai“ (4 balai). Tiriamasis įvertina,
koku laipsniu per pastarąsias septynias dienas
jam būdingi paminėti požymiai. Subkalių įver-
tinimą sudaro skalę sudarančių teiginių įverti-
nimų suma. Skalę į lietuvių kalbą išvertė Kaz-
lauskas (2001).

Tyrimo eiga. Visi tiriamieji buvo apklausti
individualiai. Pusiaus struktūruoto interviu truk-
mė vidutiniškai 1,5 val. (nuo 0,5 iki 3 val.). Ti-
riamiesiems buvo paaiškinta, kad tyrimo rezul-
tatai apibendrinta forma bus pateikti mokslinia-
me darbe.

Politinių kalinių grupė. Iš politinio kalinio sta-
tusą turinčių asmenų sąrašo atsitiktinai parinkti
asmenys, gyvenantys Vilniuje ir Kaune ir turin-
tys telefono numerį. Su tiriamaisiais telefonu su-
sitarta dėl susitikimų laiko ir vietos. Keturi as-
menys pokalbio telefonu metu atsisakė dalyvau-
ti tyrime. Nė vienas tiriamasis, sutikęs susitikti,
neatsisakė dalyvauti tyrime. Paprastai pokalbiai
su tiriamaisiais vykdavo jų namuose (vienas ti-
riamasis apklaustas darbovietėje).

Kontrolinė grupė. Kviečiant dalyvauti tyrime,
kontrolinės grupės tiriamiesiems buvo sakoma,
kad tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kaip dabar gy-
vena ir jaučiasi pagyvenusio amžiaus žmonės
Lietuvoje.

Tyrimo rezultatai

Patirti traumuojančios įvykiai. Politinių kalinių
ir kontrolinės grupės tiriamųjų patirtų traumini-
nių įvykių rezultatai pateikti 1 lentelėje. Kaip
matome, politinių kalinių grupės tiriamieji per
savo gyvenimą patyrė daugiau trauminių įvykių
nei kontrolinės grupės tiriamieji. Politiniai ka-
liniai patyrė vidutiniškai po 9,2 (SD = 2,7) trau-
muojančius įvykius ar patyrimus, o kontrolinės
grupės tiriamieji – 4,4 (SD = 2,3) ($t = 9,54$;
 $p = 0,000$). Didžioji dauguma politinių kalinių
patyrė: badą (98 proc.), grasinimus (86 proc.),
kankinimus (76 proc.), pažeminimą (74 proc.),
persekiojimą (64 proc.). Beveik pusei politinių
kalinių grupės tiriamųjų grėsė nužudymas ar su-
žalojimas (56 proc.), jie patyrė fizinę prievartą
(50 proc.), smurtinius užpuolimus (34 proc.).

Kitų įvykių, pavyzdžiui, pavojinga liga, šei-
mos nario netektis, abiejų grupių tiriamieji pa-

1 lentelė. *Buvusių politinių kalinių ir kontrolinės grupės patirtų trauminių įvykių skaičiaus palyginimas*

Įvykis	Buvę politiniai kaliniai (N = 50)		Kontrolinė grupė (N = 50)		χ^2	p
		proc.		proc.		
Badas	49	98	14	28	52,55	0,000
Šeimos nario netektis	44	88	44	88	0,00	n. s.
Grasinimas	43	86	11	22	41,22	0,000
Kankinimas	38	76	6	12	41,56	0,000
Pažeminimas	37	74	10	20	29,26	0,000
Matė žmogaus nužudymą ar sužalojimą	35	70	17	34	12,98	0,000
Persekiojimas	32	64	8	16	24,00	0,000
Pavojinga liga	30	60	28	56	0,16	n. s.
Grėsė nužudymas ar sužalojimas	28	56	8	16	17,36	0,000
Fizinė prievarta (mušimas ir pan.)	25	50	3	6	24,01	0,000
Smurtinis užpuolimas	17	34	1	2	F	0,000
Skendimas	14	28	9	18	1,41	n. s.
Apiplėšimas / vagystė	14	28	11	22	0,48	n. s.
Autoavarija	14	28	7	14	2,95	n. s.
Tėvų nebuvimas	10	20	7	14	0,64	n. s.
Kitos pavojingos avarijos	9	18	6	12	0,71	n. s.
Skyrybos	8	16	10	20	0,27	n. s.
Bandytas nusižudyti	4	8	2	4	F	n. s.
Nesirūpinimas vaikystėje	3	6	4	8	0,15	n. s.
Išprievartavimas	2	4	1	2	F	n. s.
Abortas	2	4	5	10	F	n. s.
Seksualinė prievarta	2	4	0	0	F	n. s.
Psichikos ligos šeimoje	2	4	6	12	F	n. s.
Iš viso	462		218			
Vidurkis	9,24		4,36			

F – Fisher's exact test (Fišerio tikslus testas) nedidelėms imtims; n. s. – nereikšmingas skirtumas, statistiškai reikšmingi skirtumai – juodesniu šriftu.

tyrė beveik po lygiai. Net 88 proc. abiejų grupių tiriamųjų patyrė šeimos nario netektį. Pavojinga liga buvo sirgę 60 proc. politinių kalinių ir 56 proc. kontrolinės grupės tiriamųjų. Abi grupės patyrė panašų skaičių autoavarijų, kitų pavojingų avarių, vagysčių, skendimų (1 lentelė).

Traumų ilgalaikiai psichologiniai padariniai. Kaip matome iš lentelės, įvykio poveikio skalėje nustatyti tarpgrupiniai skirtumai įkyrumų subskalėje ($t = 2,37$, $p < 0,05$). Traumos simptomų klausimyne statistiškai reikšmingi tarpgrupiniai skirtumai nustatyti disociacijos skalėje ($t = 2,25$, $p < 0,05$) ir miego sutrikimų skalėje ($t = 2,78$, $p < 0,05$) (3 lentelė). Politi-

nių kalinių grupei būdingesni potrauminio streso sutrikimo įkyrumų, disociacijos ir miego sutrikimai (2 lentelė).

Kaip matome iš 2 ir 3 lentelės, daugelio skalių duomenų patikimumas (Kronbacho α) yra didelis. Taip pat didelis ir labai artimas metodikos autorių Weiss ir Marmar (1997) gaunamiems Kronbacho α patikimumo koeficientams Įvykio poveikio skalės patikimumas (subskalių Kronbacho α nuo 0,79 iki 0,85). Kiek mažesnis yra Traumos simptomų klausimyno subskalių (Kronbacho α) patikimumas (α nuo 0,29 iki 0,78). Nepatikimi yra agresyvumo skalės rezultatai ($\alpha = 0,29$) (3 lentelė).

2 lentelė. Buvusių politinių kalinių ir kontrolinės grupės įvykio poveikio skalės (IPS) rezultatai

	Buvę politiniai kaliniai (n = 50)		Kontrolinė grupė (n = 50)		t	p	Kronbacho α
	Vidurkis	SD	Vidurkis	SD			
IPS* suma	27,30	12,16	24,12	18,31	1,02	n. s.	0,89
IPS įkyrumų subskalė	12,74	5,90	9,78	6,58	2,37	<0,05	0,79
IPS vengimo subskalė	7,70	6,96	7,46	6,94	0,17	n. s.	0,85
IPS dirglumo subskalė	6,86	4,80	6,88	7,20	0,16	n. s.	0,82

* lageris / tremtis – politinių kalinių grupei; sunkiausias gyvenimo įvykis – kontrolinei grupei.
n. s. – nereikšmingas skirtumas, statistiškai reikšmingi skirtumai – juodesniu šriftu.

3 lentelė. Buvusių politinių kalinių ir kontrolinės grupės Traumos simptomų klausimyno (TSK) rezultatai

	Buvę politiniai kaliniai (n = 50)		Kontrolinė grupė (n = 50)		t	p	Kronbacho α
	Vidurkis	SD	Vidurkis	SD			
TSK subskalės							
Miego sutrikimai	8,64	2,12	7,42	2,29	2,779	<0,01	0,77
Disociacija	11,06	1,94	10,18	1,97	2,25	<0,05	0,59
Nerimas	10,40	2,76	10,12	2,22	0,56	n. s.	0,64
Agresyvumas	5,12	0,92	5,06	1,06	0,30	n. s.	0,29
Tarpasmeninis jautrumas	8,54	1,92	7,90	1,81	1,72	<0,1	0,57
Somatizacija	12,24	3,50	12,10	3,01	0,22	n. s.	0,71
Holokausto aukų sindromas	18,00	3,84	16,78	4,13	1,53	n. s.	0,78

n. s. – nereikšmingas skirtumas, statistiškai reikšmingi skirtumai – juodesniu šriftu.

Rezultatų aptarimas

Tyrimo rezultatai parodė, kad buvę politiniai kaliniai, nukentėję nuo sovietinių politinių represijų, per savo gyvenimą patyrė daug daugiau trauminių įvykių nei panašaus amžiaus asmenys, gyvenę Lietuvoje ir nepatyrę politinio įkalinimo ir tremties. Buvę politiniai kaliniai patyrė fizinį ir psichologinį smurtą: išgyveno badą, grasinimus, kankinimus, persekiojimą, pažeminimą. Tyrimo rezultatai sutampa su istorikų duomenimis (Anušauskas, 1996).

Tyrime išryškėjo, kad ilgalaikiai ypač sunkaus ir ilgalaikio traumavimo padariniai nepraeina be pėdsakų. Buvusių politinių kalinių grupei būdingi tokie potrauminio streso sutrikimo požymiai: pasikartojantys įkyrūs traumuojančių įvy-

kių prisiminimai sapnuose, naktiniuose košmaruose, prisiminimų blyksniuose ir miego sutrikimai (neramus miegas, košmariški sapnai, negalėjimas užmigti), būdingi esant padidėjusiam dirglumui. Gauti rezultatai sutampa su daugelio sunkaus ir ilgalaikio traumavimo tyrimų, kuriais nustatyta, kad traumos padariniai gali būti ilgalaikiai ir išlieka net praėjus dešimtmečiams po traumavimo (Eitinger, 1972; Ford, 1999; Basoglu ir kt, 1994; Maercker, Schuetzwohl, 1997; Horowitz, 1997) rezultatais.

Įvertinant PTSS požymius neišryškėjo vengimo požymių (užuominų ir prisiminimų, susijusių su represijomis, vengimas). Panašius rezultatus gavo Shuetzwohl ir Maercker (1999), tyrę politinio įkalinimo aukas Vokietijoje – pasiro-

dė, kad dažniausiai yra išreikšti potrauminio sutrikimo invaziniai požymiai, o vengimo ir padidėjusio dirglumo požymiai yra silpnesni (Shutzwohl, Maercker, 1999).

Be PTSS požymių, politiniams kaliniams, palyginti su kontroline grupe, būdinga daugiau disociacijos požymių (pvz., jausmas, kad daiktai yra „netikri“, kad ne visada esi savame kūne, galvos svaigimas). Tai patvirtina pastarojo dešimtmečio psichologinių traumų tyrėjų požiūrį, kad ilgalaikio traumavimo padariniai yra kompleksiniai ir vien potrauminio streso sutrikimo požymių aprašymu negalima apsiriboti (Herman, 1992; Ford, 1999; van der Kolk, Fisler, 1995).

Paprastai empiriniuose tyrimuose disociacija nustatoma 70–90-čiai proc. asmenų, kuriems diagnozuotas potrauminio streso sutrikimas. Tačiau ilgalaikio traumavimo aukos kenčia nuo patologinės disociacijos net tada, kai PTSS jiems nėra būdingas (van der Kolk ir kt., 1996; Ford, 1999; van der Kolk, Fisler, 1995; Herman, 1992). Taigi teigiama, kad disociacija yra svarbus ilgalaikio traumavimo padarinys.

Janoff-Bullman (1992) mano, kad disociaciją galime vertinti kaip ypač išreikštą neigimą. Nelaisvėje žmonės dažnai išgyvena įvairias pakitusios sąmonės būsenas, padedančias palengvinti esamą padėtį. Per disociaciją, sąmoningą minčių nuslopinimą, o kartais atvirą neigimą auka gali pakeisti nepakeliamą realybę (Janoff-Bullman, 1992). Taip disociacinės strategijos politiniams kaliniams padeda iškęsti badą, šaltį ir skausmą (Herman, 1992). Disociaciją galime sieti su tam tikru asmenybės tapatumo pasikeitimu išgyvenus ypač sunkią traumą.

Disociacinės traumos įveikimo strategijos pasibaigus traumavimui yra neadaptyvios (Herman, 1992) ir buvęs kalinys turėtų jų atsisakyti. Tačiau daugeliu tyrimų ir klinikiniais stebėjimais (Herman, 1992; van der Kolk ir kt., 1996; Ford, 1999) nustatoma, kad, bandydami vėl sugrįžti prie normalaus gyvenimo, buvę koncentracijų stovyklų ar

politiniai kaliniai sąmoningai bando nuslopinti ir vengia prisiminimų apie nelaisvę. Dėl to ilgalaikė įkalinimo trauma neintegruojama į asmens gyvenimą arba integruojama sunkiai.

Lietuvoje susiklostė sudėtinga situacija: lageryje išmoktas disociacinės strategijas reikėjo vėl naudoti sugrįžus, nes politiniai kaliniai buvo priversti slėpti savo įkalinimo lageryje faktų. Visuomenėje pasakymas, kad esi buvęs politinis kalinys, grėsė persekiojimu, darbo netekimu ir kt. Be to, persekiojimas grėsė ne tik pačiam buvusiam politiniam kaliniui, bet ir visai jo šeimai. Taigi politiniai kaliniai buvo priversti išstumti savo asmenybės dalį, susijusią su lagerio sunkumų patyrimu. Ilgą laiką trukęs asmenybės dvilypumas dabar greičiausiai ir atsispindi kaip aukštesnis disociacijos lygis.

Tyrimo ribotumai ir pasiūlymai tolesniems tyrimams

Tiriant ilgalaikius traumos padarinius, visada kyla abejonių dėl tokių tyrimų retrospektyvumo (van der Kolk, Fisler, 1995; Maercker, 1999). Kai po traumos praeina penkiasdešimt ar daugiau metų, labai sunku įvertinti, ar tikrai potrauminio sutrikimo požymiai siejasi su analizuojamu veiksmu, ar įsiterpia kiti trauminiai išgyvenimai, nulemiantys traumos padarinius.

Tai, kad tiriamieji yra pagyvenusio amžiaus, neišvengiamai veikia rezultatus. Šį veiksnią bandėme kontroliuoti parinkę to paties amžiaus tiriamųjų kontrolinę grupę. Tačiau tirdami pastebėjome, kad tyrimo metodus reikėtų parinkti dar tikslingiau pagal tiriamųjų pagyvenusį amžių. Tai turėtų būti dar trumpesni ir aiškesni metodai, nes dėl tiriamųjų sveikatos problemų, atminties susilpnėjimo tyrimo metu taikant esamas metodikas iškildavo sunkumų.

Tyrimė neatsižvelgiama į tai, kad ir Lietuvoje gyvenę žmonės galėjo nukentėti nuo sovietinių politinių represijų. Šiame tyrime remtasi formaliu kriterijumi: politinis įkalinimas ir deportavimas į lagerį. Tačiau nemažai žmonių, gyvenu-

sių Lietuvoje ir neištremtų, jaučiasi nukentėję. Todėl kituose tyrimuose parenkant kontrolinę grupę reikėtų išsamiau įvertinti Lietuvoje gyvenusių asmenų patyrimą.

Šiame tyrime analizuojami išgyvenusieji, todėl negalime išvadų apibendrinti visiems nukentėjusiesiems. Gali būti, kad išgyveno patys stipriausi, labiausiai užsigrūdinę asmenys, todėl traumos požymiai nėra labai ryškiai išreikšti. Kita vertus, jei net ir patiems stipriausiems būdingi potrauminio streso sutrikimo požymiai, tai rodo, kad ypač sunkus traumavimas iš tiesų turi ilgalaikių psichologinių ir psichopatologinių padarinių.

Išvados

I. Net ir keliems dešimtmečiams praėjus po politinių represijų, buvusiems politiniams kalin

niams, palyginti su panašaus amžiaus ir lyties grupe, išryškėjo šie sunkaus ilgalaikio traumavimo padariniai:

1) potrauminio streso sutrikimui būdingas pasikartojantis traumuojančio įvykio išgyvenimas įkyrių minčių, košmarų ir kitokiais pavaldais;

2) potrauminio streso sutrikimui būdingas padidėjęs dirglumas, pasireiškiantis miego sutrikimais;

3) disociaciniai sutrikimai.

II. Tyrimo rezultatai patvirtino šiuo metu tirią psichologinių traumų padarinius keliamą prielaidą, kad skiriasi trumpalaikio ir ilgalaikio traumavimo poveikio padariniai. Politinių represijų ilgalaikiai padariniai nėra vien potrauminio streso sutrikimo požymiai, jiems būdingi ir disociacinių sutrikimų požymiai, kurie rodo asmenybės tapatumo pasikeitimus.

LITERATŪRA

Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed.). Washington, American Psychiatric Association, 1994.

Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. Vilnius: Mintis, 1996.

Basoglu M., Paker M., Ozmen E., Ozgun T., Dogan S. Factors related to long-term traumatic stress responses in survivors of torture in Turkey // *JAMA*. 1994, vol. 272, p. 357–363.

Briere J., Runtz M. The Trauma Symptom Checklist (TSC-33): Early Data on a New Scale // *Journal of Interpersonal Violence*. June 1989, vol. 4, Nr. 2, p. 151–163.

Crescenzi A., Ketzner E., van Ommeren M., Phuntsock K., Komproe I., Jong J. T. Effect of political imprisonment and trauma history on recent Tibetan refugees in India // *Journal of traumatic stress*. 2002, vol. 15, Nr. 5, p. 369–376.

Domanskaitė-Gota V. Lietuvos ir Danijos paauglių psichologinio traumatizmo ypatumai. Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Klinikinės ir socialinės psichologijos katedra, 2000.

Ehlers A., Maercker A., Boos A. Posttraumatic stress disorder following political imprisonment: the role of mental defeat, alienation, and perceived permanent change // *Journal of Abnormal Psychology*. 2000, vol. 209, Nr. 1, p. 45–55.

Eitinger L. Concentration camp survivors in Norway and Israel. The Hague: Martinus Nijhoff, 1972.

Ford J. Disorders of extreme stress following warzone military trauma: associated features of post-traumatic stress disorder (PTSD) or comorbid but distinct syndromes // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1999, vol. 67, p. 3–12.

Herman J. Trauma and recovery: the aftermath of violence from domestic abuse to political terror. New York: Basic Books, 1992.

Horowitz M., Wilner N., Alvarez W. Impact of event scale: a measure of subjective stress // *Psychosomatic Medicine*. 1979, vol. 41, Nr. 3, p. 209–218.

Horowitz M. J. Stress response syndromes. London: Jason Aronson Inc, 1997.

Yahuda R., MacFarlane S. Conflict between current knowledge about posttraumatic stress disorder and its

original conceptual basis // *American Journal of Psychiatry*. 1995, vol. 152, p. 1705–1713.

Jaycox L. S., Foa E. B. Posttraumatic stress disorder // *Comprehensive Clinical Psychology / A. S. Bellack, M. McHersen (Eds.)*. Pergamon. 1998, vol. 6, p. 499–518.

Janoff-Bulman R. Shattered assumptions: towards a new psychology of trauma. New York: Free Press, 1992.

Jones J. C., Barlow D. H. The etiology of posttraumatic stress disorder // *Clinical Psychology Review*. 1990, vol. 10, p. 299–328.

Kazlauskas E. Politinių represijų psichologinės pasekmės. Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Klinikinės ir socialinės psichologijos katedra, 2001.

Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 okupacijų, teisinio statuso įstatymas. 1997 m. birželio 30 d. Nr. VIII-342 (1997) // *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 66-1609.

Maercker A. Lifespan psychological aspects of trauma and PTSD: symptoms and psychosocial impairments // *Posttraumatic Stress Disorder: A Lifespan Developmental Perspective / A. Maercker, M. Schutzwahl, Z. Solomon (Eds.)*. Hogrefe & Huber Publishers, 1999. P. 7–43.

Maercker A., Schutzwahl M. Long term effects of political imprisonment: a group comparison stu-

dy // *Soc. Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 1997, vol. 32, Nr. 8, p. 435–442.

Mollica R. F., Caspi-Yavin Y., Bollini P., Truong T., Tor S., Lavelle J. The Harvard trauma questionnaire // *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 1992, vol. 180, Nr. 2, p. 111–116.

Schutzwahl M., Maercker A. Effects of varying diagnostic criteria for posttraumatic stress disorder are endorsing the concept of partial PTSD // *Journal of Traumatic Stress*. 1999, vol. 12, Nr. 1, p. 155–165.

TLK-10. Psichikos ir elgesio sutrikimai: klinika ir diagnostika. Kaunas: Medicina, 1997.

Van der Kolk B., Fisler R. Dissociation and the fragmentary nature of traumatic memories: overview and exploratory study // *Journal of traumatic stress*. 1995, vol. 8, Nr. 4, p. 505–525.

Van der Kolk B., Pelcovitz H., Roth A., Mandel K., McFarlane M., Herman J. Dissociation, affect dysregulation and somatization: complex nature of adaptation to trauma // *American Journal of Psychiatry*. 1996, vol. 153, Nr. 7. Supplement, p. 83–93.

Vidnere M., Nucho A. O. Latvian Survivors of Deportations. Riga: RaKa, 2000.

Weiss D. S., Marmar C. R. The impact of event scale – revised // *Assessing psychological trauma and PTSD / J. P. Wilson, T. M. Keane (Eds.)*. New York: Guilford Press, 1996. P. 399–411.

COMPLEXITY OF LONG-TERM PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF POLITICAL REPRESSIONS IN LITHUANIA

Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė

Summary

OBJECTIVE: This study examined long-term consequences of political repressions during the Soviet regime in Lithuania. Between 1940 and 1958 more than 300,000 Lithuanians were arrested and deported to Siberia (Anušauskas, 1996). Conditions of imprisonment in Gulag camps were extremely hard and mortality rate from exhaustion and disease was high. Victims who managed to return back to Lithuania suffered from persistent persecutions. Traumatic experiences of former political prisoners were neglected for decades; they had to keep in secret the fact of the imprisonment. Less than 5,000 survivors of political imprisonment still live in Lithuania.

Since the introduction of posttraumatic stress disorder in DSM-III (1980) trauma effects have been studied

mostly in terms of posttraumatic stress disorder (PTSD). But clinicians and trauma researchers acknowledge controversies in modern understanding of PTSD (Yahuda, MacFarlane, 1995). Severe impairments in personality of victims have been reported by clinicians working with survivors of holocaust, sexual abuse, and victims of torture, but these changes in personality are not accepted in current understanding of PTSD. The concept of PTSD receives more and more critics due to limitations in describing psychological effects after long term traumatic experiences that may last for years. Complex posttraumatic stress disorder has been introduced (Herman, 1992) in result of these discussions to describe variety of effects of long term trauma, and acceptance of this concept is growing in the field.

There are only few studies on psychological effects of political repressions in former Soviet Union territory. This is the first study of psychological effects of political imprisonment in Lithuania. The goal of present study was to examine traumatic experiences and psychological effects among non-clinical sample of former Lithuanian political prisoners.

METHOD: The group of former political prisoners (N=50), with a history of deportation to Gulag camps, was compared with an age and sex matched control group (N=50). Former political prisoners were imprisoned for 6.9 years on average. 43.1 years have passed since their return to Lithuania at a time of research. Semi-structured interviews were used to measure experiences during and after imprisonment. Posttraumatic effects were measured using Lithuanian versions of self-rating scales: Harvard Trauma Questionnaire (Mollica et al., 1992), Impact of Event Scale – Revised (Weiss, Marmar, 1996), Trauma Symptom Checklist (Briere, Runtz, 1989).

RESULTS: Former political prisoners reported significantly more lifetime traumatic events. Political prisoners suffered from: starvation (98 %), life threats (86 %), torture (76 %), persecution (64 %), and physical assaults (50 %). Results revealed that comparing with control group former political prisoners had significantly more PTSD intrusive recollection symptoms and sleep disturbances. Level of dissociation was elevated in former prisoners group.

CONCLUSIONS: Results suggest that traumatic experiences dealing with political imprisonment and exile have long-term complex posttraumatic effects on Lithuanian former political prisoners. Concept of complex posttraumatic disorder is partly supported by results of this study. Limitations of the study due to retrospective nature of the study, elderly age of participants and control group selection are discussed. Further research is required to assess the impact of political oppression during Soviet regime on population of former Soviet Republics.

Įteikta 2003 02 27